

lasă pe cititor să întrevadă că va avea prilejul de a lectura noi pagini de profunzime științifică și varietate stilistică, consacrate altor laturi ale aceluiași fenomen.

Prin această carte nouă, la oare cu modestie ne-am referit și noi în rîndurile de față, Al. Zub a ținut să-și onoreze cititorul cu ceea ce l-a obișnuit: sporirea instrucției, profitul educației și a respectului față de cultura înaintașilor, satisfacția de a parcurge lesne o lucrare care întrunește toate calitățile și răspunde tuturor exigențelor științei istorice și stilistice.

Iată de ce, odată cu recomandarea ei, împărtășim public convingerea că strădania constantă depusă de Al. Zub în explorarea actului cultural modern și contemporan este un cîștig pentru istoriografia zilelor noastre, rezultanta unui efort unic de documentare și judecare, care nu pot decît să sublinieze coordonatele dăruirii nemărginite.

I. Saizu

ALEXANDRU ZUB, A. D. Xenopol, *Biobibliografie*, Editura Enciclopedică Română și Editura Militară, București, 1973, 694 p.

Alexandru Zub, cercetător științific la Institutul de istorie și arheologie din Iași, a întocmit, în cadrul planului activității acestui institut, *Biobibliografia lui A. D. Xenopol*. Este o lucrare foarte utilă, dat fiind însemnătatea operei științifice a lui A. D. Xenopol și avînd în vedere că marele istoric a publicat nu numai zeci de cărți în țara noastră și în străinătate, dar și sute de articole, recenzii, scrisori etc. în felurite reviste și ziare, dintre ele fiind astăzi unele complet uitate.

În perioada adunării materialului, s-a pus problema dacă *Biobibliografia* lui A. D. Xenopol să fie selectivă sau exhaustivă. Consiliul științific al Institutului de istorie și arheologie din Iași, după dezbateri în care ambele soluții au fost examinate, a decis ca această bibliografie să fie exhaustivă.

Volumul publicat de Al. Zub, pe care îl recenzăm, cuprinde o introducere, o „notă lămuritoare”, explicarea abrevierilor, „cronologie”, apoi „opera”, adică scrierile lui A. D. Xenopol, și „referințe”, adică scrieri și informații despre A. D. Xenopol; urmează ultima parte a lucrării, alcătuită din: iconografie, inițiale, pseudonime, indicații arhivalice, „corespondența emisă”, „corespondența primită”, „referințe epistolare”, indice de nume, indice de materii și 43 fotografii.

Scrierile și informațiile citate de Al. Zub au fost numerotate. În total sînt înșirate 5 235 numere.

*
*
*

Pentru lucrarea care face obiectul recenziei de față, Al. Zub are merite evidente. El a depus multă și stăruitoare muncă. A răsfoit sute de reviste, ziare și cărți. A redactat peste cinci mii de fișe. Deși au fost anterior publicate despre opera lui A. D. Xenopol 35 de bibliografii¹, este incontestabil că bibliografia întocmită de Zub le depășește cu mult prin bogăția informațiilor.

Sînt însă și deficiențe în această lucrare. Ele consistă din erori și omisiuni. Nu le putem menționa pe toate, din cauza numărului limitat de pagini repartizat unei recenzii. De aceea le vom indica numai pe cele mai importante.

Am împărțit rectificările și completările în trei părți, care corespund cu principalele subdiviziuni din *Biobibliografia* alcătuită de Al. Zub și sînt privitoare la:

- I. Cronologie,
- II. Opera lui A. D. Xenopol.
- III. Referințe despre viața și opera lui A. D. Xenopol.

¹ Citate de Al. Zub la p. 333—337 din *Biobibliografia lui A. D. Xenopol*.

I. Cronologie.

Sînt în această cronologie unele date relative la biografia lui A. D. Xenopol, pentru care rectificări sau completări ni se par necesare. De exemplu :

1. La p. 31, Al. Zub afirmă că A. D. Xenopol s-a născut la 24 martie 1847. Această dată nu corespunde pe deplin cu cea indicată de însuși A. D. Xenopol în autobiografia publicată la finele tezei de doctorat pe care a susținut-o la Facultatea juridică din Berlin². El precizează, în aceea autobiografie, că s-a născut la Iași, la 10^a aprilie 1847.

2. Alexandru D. Xenopol a fost fiul lui Dimitrie Xenopol, despre care Al. Zub notează (p. 31) că, la 1861, a fost „numit director al penitenciarului din Iași, funcție în care va rămîne aproape douăzeci de ani”. Or, numirea lui Dimitrie Xenopol în această funcție n-a avut loc în 1861, ci în 1863, cînd el a înlocuit pe Paul Menestrier, demisionat, după cum rezultă din foaia oficială a Principatelor-Unite, „Monitorul”³. Întrucît Dimitrie Xenopol a murit în noiembrie 1874⁴, el n-a fost „aproape douăzeci de ani” director al închisorii ieșene, ci numai unsprezece ani.

3. În „cronologie”, printre frații lui A. D. Xenopol este citat Nicolae D. Xenopol, „publicist, scriitor și om politic”, despre care Al. Zub precizează, la p. 31, că s-a născut la 1858. La p. 542, nr. 4032, Al. Zub indică însă anul 1859 ca fiind anul nașterii lui Nicolae D. Xenopol. Inadvertențe de acest fel mai întîlnim și în alte capitole ale Biobibliografiei de care ne ocupăm.

4. La p. 36, Al. Zub semnalează că, la 22 august 1883, A. D. Xenopol, „suplinitor cu intermitență pînă acum, e numit profesor *definitiv*”⁵ la catedra de istoria românilor”. Or, în „Monitorul oficial”, nr. 114 de la 26 august 1883, p. 2370, este publicată decizia ministerului instrucției publice și al cultelor, P. S. Aurelian, prin care „D-l Alex. Xenopolu, doctor în filozofie, se numește *profesor cu titlu provisoriu* la catedra de istoria românilor de la Facultatea de litere din Iași, cu începere de la 1 octombrie viitor”. Trei ani mai tîrziu, printr-un decret din 19 dec. 1886, publicat în „Monitorul oficial”, nr. 215 de la 25 dec. 1886, p. 4824, A. D. Xenopol a fost numit „*definitiv*” la catedra de istoria românilor de la Facultatea de litere din Iași. Așadar, este evidentă eroarea săvîrșită de Al. Zub.

5. La p. 37 din „cronologie”, Al. Zub menționează că, la 9 noiembrie 1886, A. D. Xenopol „candidează în alegerile parlamentare, la colegiul I, împreună cu Leon Negruzzi, N. Gane, N. Culianu, I. Bogdan ș.a.

Termenii „alegerile parlamentare” sînt nepotrivîți, fiind lipsiți de precizie. În adevăr, sub regimul Constituției în vigoare în țara noastră la 1886, parlamentul român era alcătuit din două adunări : Camera deputaților și Senatul. Prin cuvintele „alegeri parlamentare”, Al. Zub nu precizează la care din aceste două adunări a candidat A. D. Xenopol. În realitate, el n-a candidat atunci nici la Cameră, nici la Senat, ci la alegerile pentru consiliul comunal al orașului Iași⁶.

6. La p. 37 din „cronologie”, Al. Zub scrie : „1887 ian. 2. Candidează din nou pentru *Parlament* la colegiul II Iași, în locul lui D. Tacu”. Or, A. D. Xenopol n-a candidat atunci „din nou pentru Parlament”, ci a candidat pentru prima oară la o alegere de deputat⁷. El a și fost ales deputat al Iașului la 2 ianuarie 1887⁸.

7. La p. 38 din „cronologie” aflăm că, la 25 ianuarie 1888, Xenopol „candidează la colegiul II Iași, împreună cu G. Panu, C. Dimitrescu, Miltiade Tzony etc.

² Alexander D. Xenopulos, *De societatum publicanorum romanorum*, Berolini, 1871, p. 78.

³ „Monitorul”, 17 dec. 1863, p. 1053.

⁴ Al. Zub, *Biobibliografia lui A. D. Xenopol*, p. 34.

⁵ Sublinierile sînt ale noastre (C. C. Angelescu).

⁶ Ziarul „Liberalul” (Iași), 31 oct. 1886, p. 1 ; 8 noiemb. 1886, p. 1, și 11 noiemb. 1886, p. 1.

⁷ Ziarul „Liberalul” (Iași), 30 dec. 1886, p. 1.

⁸ Ziarul „Liberalul” (Iași), 4 ian. 1887, p. 1.

„e ales deputat cu mare majoritate“. Aceste rinduri cuprind două inexactități și erori:

a) A. D. Xenopol n-a candidat atunci „împreună cu G. Panu și Miltiade Tzongy“, ci împotriva lor. În adevăr, el a candidat pe lista guvernamentală⁹, în timp ce G. Panu și Miltiade Tzongy au activat în rîndurile opoziției.

b) A. D. Xenopol n-a fost ales deputat, la 25 ianuarie 1888, „cu mare majoritate“, ci la votarea care a avut loc la 24 ianuarie 1888 el a rămas în balotaj, nefiind n-a întrunit majoritatea voturilor exprimate¹⁰. A urmat, după o săptămînă, la 31 ianuarie 1888, o nouă votare, la care A. D. Xenopol a izbutit să fie ales deputat cu o mică majoritate: au votat atunci 1009 alegători, dintre care numai 509 s-au rostit în favoarea lui A. D. Xenopol¹¹.

8. La p. 38 din „cronologie“, Al. Zub afirmă că, în aprilie 1888, „adversari politici il acuză de corupția alegătorilor și determină, în primă instanță, o hotărîre de condamnare. Xenopol face apel, obținînd „casarea hotărîrii și penalizarea calomniatorului“.

Și aici sînt erori. Deși la Arhivele Statului din Iași n-am putut regăsi dosarul procesului intentat lui A. D. Xenopol în 1888, totuși din informațiile publicate în scrierile epocii¹² reiese destul de clar că ceea ce s-a petrecut în realitate diferă de ceea ce relatează Al. Zub.

Cu prilejul alegerilor generale din 1888, A. D. Xenopol candidat la Iași la Colegiul II pentru Cameră, s-a prezintat, la 27 ianuarie 1888, la oficiul poștal ieșean pentru a cumpăra timbre a cîte 5 bani, spre a expedia alegătorilor o scrisoare. El a avut atunci o convorbire cu Gh. C. Cerchez, funcționar la poștă. Acesta a raportat șefului său ierarhic, G. Enacovici, conversația ce avusese cu A. D. Xenopol¹³, susținînd că interlocutorul său se străduia să corupă pe alegători, oferînd cîte 35 lei pentru fiecare vot¹⁴. Afîind învinuirile ce-i adusese Cerchez, Xenopol a venit la Oficiul poștal din Iași, la 28 ianuarie 1888, și a „aplicat o lovitură“ lui Cerchez¹⁵, adică l-a palmuit. În urma acestui incident, Cerchez a chemat în judecată pe A. D. Xenopol, iar A. D. Xenopol a dat în judecată pe Gh. Cerchez.

Tribunalul Iași (nu știm care secție), judecînd procesul intentat de A. D. Xenopol, a condamnat pe Gh. C. Cerchez „pentru calomnie“ la 100 lei amendă și 200 lei despăgubiri civile¹⁶. La 16 aprilie 1888, secția a IV-a a Tribunalului Iași, judecînd procesul intentat de Gh. C. Cerchez, a condamnat pe A. D. Xenopol, pentru lovirea unui funcționar public aflat în exercițiul funcției, la o lună închisoare și 1000 lei despăgubiri civile¹⁷. Împotriva acestei sentințe a Tribunalului Iași, s. IV, A. D. Xenopol a făcut apel. La 16 mai 1888, Curtea de Apel Iași, reformînd în parte sentința Tribunalului, a condamnat pe A. D. Xenopol la 500 lei amendă și la o mie lei despăgubiri civile¹⁸.

⁹ „Curierul“, Foaea intereselor generale (Th. Balassan)“, 17 ian. 1888, p. 3.

¹⁰ „Curierul, Foaea intereselor generale (Th. Balassan)“, 27 ian. 1888, p. 3.

¹¹ „Curierul, Foaea intereselor generale (Th. Balassan)“, 2 febr. 1888, p. 3.

¹² Unele din aceste informații au fost folosite și de Al. Zub (Vezi, de ex., *Biobibliografia lui A. D. Xenopol*, p. 459, nr. 3105). El n-a cunoscut însă decizia rostită de Curtea de apel din Iași în acest proces.

¹³ V. Săghinescu, *Memoriul Săghinescu-Xenopol adresat d-lui Ministru de culte și instrucțiune*, Iași, 1904, p. 51—52.

¹⁴ „Voința națională“, 22 aprilie 1888, p. 1 și p. 2.

¹⁵ V. Săghinescu, *op. cit.*, p. 52.

¹⁶ „Voința națională“, 22 aprilie 1888, p. 1 și p. 2.

¹⁷ V. Săghinescu, *op. cit.*, p. 52. Din eroare, în „Voința națională“ de la 22 aprilie 1888 a apărut știrea că A. D. Xenopol a fost condamnat la o lună închisoare și o mie lei „amendă“. Acești o mie lei n-au constituit o amendă, ci despăgubire civile acordate lui Gh. C. Cerchez (Vezi „Voința națională“, de la 19 mai 1888, p. 2).

¹⁸ „Voința națională“, 19 mai 1888, p. 2.

Așadar, afirmația lui Al. Zub că, în apel, A. D. Xenopol a obținut „casarea” hotărârii de condamnare și „penalizarea calomniatorului” nu corespunde realității, deoarece Curtea de Apel Iași a menținut condamnarea lui A. D. Xenopol, înlocuind închisoarea de o lună prin 500 lei amendă.

9. La p. 46 din „cronologie”, Al. Zub menționează că, la 3 oct. 1901, „colegiul universitar îi încredințează [lui A. D. Xenopol] un nou mandat „de rector, dar ministrul de resort refuză confirmarea, numindu-l în „această funcție pe C. Climescu”.

Aceste rînduri dovedesc insuficiența cunoștințelor despre legile în vigoare la 1901 relative la organizarea învățămîntului superior. În conformitate cu acele rînduiri, „colegiul universitar” nu încredința cuiva „mandatul de rector”, ci profesorii Universității respective desemnau trei colegi ai lor, urmînd ca unul din acești trei să fie numit, prin decret, rector al Universității. În consecință, în toamna anului 1901, ministrul de resort, Spiru C. Haret a făcut o corectă aplicare a legii, numind, prin decret al șefului statului, rector al Universității din Iași pe C. Climescu, care fusese unul din cei trei candidați propuși pentru această funcție de către profesorii universitari ieșeni. Prin urmare, Spiru C. Haret n-a refuzat „confirmarea” lui A. D. Xenopol, ci, uzînd de drepturile ce-i conferea legea, a încredințat lui C. Climescu sarcina de rector.

10. La p. 47 din „cronologie” se menționează că, la 4 mai 1903, A. D. Xenopol „candidează, pe lista conservatorilor, în alegerile județene, „iar la 11 mai în alegerile parlamentare, la colegiul I. Investit cu „mandat de reprezentare, rostește un discurs la clubul conservator din Iași”.

Și aici s-a comis o eroare. Este adevărat că, la 4 mai 1903, la Iași, la alegerea membrilor consiliului județean, a candidat și A. D. Xenopol la colegiul I, pe lista partidului conservator¹⁹, dar el a rămas în balotaj, întrucît n-a întrunit majoritatea voturilor exprimate²⁰. În consecință, s-a procedat la o nouă votare, la 11 mai 1903, cînd A. D. Xenopol a fost ales²¹. Așadar, contrar celor afirmate în „cronologie”, la 11 mai 1903 n-au avut loc la Iași „alegeri parlamentare”, ci alegeri pentru consiliul județean.

11. La p. 50 din „cronologie” se afirmă că, la 25 noiembrie 1907, „senatul Universității recomandă ministerului de resort trei candidați „la rectorat : dr. G. Bogdan, A. D. Xenopol și I. D. Rallet”.

Potrivit legii de atunci, un asemenea drept nu aparținea senatului universitar, alcătuit, la Iași, numai din nouă profesori, ci „consiliului universitar” alcătuit din toți profesorii și agregatii Universității²². Constatăm totodată și o nepotrivire între pasajul acesta și cel deja citat de noi de la p. 46 din „cronologie”, sub data de 3 oct. 1901, cu privire la numirea rectorului universității.

12. A. D. Xenopol a murit în 1920, după o lungă boală. Încetarea sa din viață a constituit o grea pierdere pentru știința română. Cei mai de seamă istorici din țara noastră, precum și din străinătate, au recunoscut marile lui merite. Printre aceștia a fost, în Franța, și președintele Academiei de științe morale și politice. La p. 59 din „cronologie”, Al. Zub notează că, în 1920, „*Pierre de la Gorge*, președintele Academiei „de științe morale și politice, evocă personalitatea lui Xenopol, cu ocazia sesiunii anuale”.

Și aici a săvîrșit Al. Zub o greșeală. Președinte al Academiei de științe morale și politice, la 1920, a fost marele istoric *Pierre de la Gorge*²³, iar nicidecum *Pierre de la Gorge*, cum a notat Al. Zub. Nu este o greșeală de tipar, cum

¹⁹ „Evenimentul”, 3 mai 1903, p. 1.

²⁰ „Evenimentul”, 6 mai 1903, p. 2.

²¹ „Evenimentul”, 13 mai 1903.

²² Legea de la 24 martie 1898, art. 62, 81 și 89. (C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. III, București, 1900, p. 3850 și urm.).

²³ Séances et travaux de l'Académie des Sciences Morales et Politiques, 1921, 1-er semestre, p. 6 și p. 23.

... putea crede. În adevăr, găsim reprodus numele de *Pierre de la Gorge* încă de două ori în *Biobibliografia lui A. D. Xenopol*, și anume la p. 525, nr. 3852, și la p. 634.

Pe lângă erorile din „cronologie”, care necesită rectificări, sînt în „cronologie” și omisiuni. Sînt deci necesare și completări. Astfel :

1. La Liceul din Iași, la finele anului școlar 1865—1866, A. D. Xenopol a obținut premiul întâi în clasa a V-a. În aceeași clasă, Vasile Conta a obținut premiul al treilea²⁴.

2. La 24 iulie 1874, Consiliul de miniștri a încuviințat regulamentul întocmit de Titu Maiorescu, ministrul instrucției publice și al cultelor, prin care regulamentul se înființau două comisii permanente, una la București și alta la Iași, pentru cercetarea cărților școlare. Aceste comisii, alcătuite fiecare din 14 membri, aveau să aprecieze calitățile și defectele cărților școlare deja tipărite, precum și cele ale manuscriselor supuse Ministerului spre aprobare. Print-un jurnal al Consiliului de miniștri din 26 iulie 1874, A. D. Xenopol a fost numit în comisia de la Iași, împreună cu Vasile Alecsandri, P. P. Carp, Vasile Pogor, Iacob Negruzzi, Al. Lambrior, G. Panu, Samson Bodnărescu, P. Poni etc.²⁵. Însemnătatea pe care a avut-o această comisie se poate deduce din numirea lui Mihai Eminescu ca membru al ei, în 1875, într-unul din locurile devenite vacante²⁶.

3. Prin decret din 31 decembrie 1874, A. D. Xenopol, prim-procuror la Tribunalul Iași, a fost înaintat procuror la Curtea de Apel din Iași²⁷.

4. În 1875, Ministerul instrucției publice încredințase pictorului Verussi misiunea de a copia „prin biserici și mănăstiri” portretele care prezentau „un interes istoric”. În anul următor, 1876, același minister a numit la Iași o comisie, alcătuită din A. D. Xenopol și D. Gusti, pentru a indica lui Verussi „portretele ce trebuiau copiate”²⁸.

5. În „cronologie”, Al. Zub citează diferite școli particulare din Iași, unde a fost profesor și A. D. Xenopol, ca, de ex., Institutul Academic, Institutul Humpel, Institutul Notre Dame de Sion. A omis însă Pensionatul Dodun de Perrières, unde Xenopol a fost profesor de istorie²⁹.

6. La p. 44 din „cronologie” se menționează că, în 1899, A. D. Xenopol a fost ales în comitetul Ligii Culturale, secția Iași. Or, A. D. Xenopol deja în anul precedent a făcut parte din acest comitet, fiind ales de adunarea generală a Ligii Culturale, secția Iași, de la 17 mai 1898³⁰.

7. În „cronologie” este foarte lapidar amintit (la p. 45) că, la 3 martie 1901, „Académie des Sciences Morales et Politiques îl alege [pe A. D. Xenopol] membru corespondent, în urma raportului întocmit de Alfred Rambaud”.

S-ar fi cuvenit să se adauge că A. D. Xenopol a fost ales membru corespondent al acelei Academii la prima votare și că el a întrunit unanimitatea voturilor exprimate³¹. S-ar fi cuvenit de asemenea să se precizeze că și principele Gheorghe Bibescu făcea atunci parte din Academia de științe morale și politice din Franța³² și că el fusese ales după ce obținuse cetățenia franceză³³. La 1901, el era membru

²⁴ „Tribuna română”, 6 februarie 1867, p. 4.

²⁵ „Curierul de Iassi”, 14 august 1874, p. 1.

²⁶ „Curierul de Iassi”, 23 iulie 1875, p. 3.

²⁷ „Monitorul oficial”, 12 ianuarie 1875, p. 114.

²⁸ „Curierul de Iassi”, 12 mai 1876, p. 3.

²⁹ „Curierul de Iassi”, 10 ianuarie 1879, p. 4 ; 25 ianuarie 1879, p. 3 ; 25 februarie 1879, p. 5.

³⁰ „Evenimentul”, 19 mai 1898, p. 3.

³¹ „Séances et travaux de l'Académie des Sciences Morales et Politiques”, 1901, 1-er semestre, p. 565—566.

³² „Arhiva” (Iași), XIII, 1902, nr. 3—4 (martie-aprilie), p. 193.

³³ „Evenimentul”, 9 mai 1902, p. 3.

asociat. A fost așadar A. D. Xenopol primul român în calitate de membru corespondent în această înaltă instituție științifică.

8. La p. 46 din „cronologie” Al. Zub notează că, în 1902, A. D. Xenopol a candidat la alegerile pentru consiliul comunal al Iașului. Al. Zub a omis să indice că, la alegeri, A. D. Xenopol a fost înfrânt și că n-a fost ales niciunul dintre candidații înscrși pe aceeași listă cu el ³⁴.

9. În „cronologie” nu aflăm data exactă a pensionării lui A. D. Xenopol. Se menționează doar (la p. 58) că, la 11 oct. 1918, „I. Petrovici reclamă, în Parlament, acordarea unei pensii onorabile istoricului Xenopol, aflat în mizerie, bolnav și uitat, constrâns să trăiască dintr-o pensie derizorie (375 lei)”.

„Monitorul oficial” de la 13 mai 1919 precizează că A. D. Xenopol „a fost pus în retragere de la catedra sa” la 1 septembrie 1918 ³⁵. Printr-un decret-lege din 9 mai 1919, despre care Al. Zub n-a avut cunoștință, s-a acordat marelui istoric „o pensie viageră egală cu salariul ultim” ³⁶.

Acestea sînt completările pe care le aducem „cronologiei” din *Bibliografia lui A. D. Xenopol*.

II. Opera lui A. D. Xenopol.

În *Biobibliografia lui A. D. Xenopol*, întocmită de Al. Zub, sînt consacrate operei marelui istoric 23 capitole, care cuprind 1820 numere. Sînt citate aici studiile și recenziile publicate de A. D. Xenopol, articolele sale apărute în ziare, interviurile numeroase pe care le-a acordat gazetarilor, conferințele pe care le-a ținut în țara noastră și în străinătate, cuvîntările pe care le-a rostit fie în Adunarea deputaților, fie la comemorări și „momente festive”, pledoariile sale la bara justiției, în calitate de avocat, etc.

În dorința de a publica o biobibliografie cît mai completă, Al. Zub citează chiar și anunțuri inserate în ziare, de ex., anunțul din „Curierul de Iassi” de la 3 sept. 1871, prin care A. D. Xenopol „oferă să dea lecții de drept roman, drept comercial, drept penal și filozofia dreptului” ³⁷; anunțul din ziarul „Evenimentul” de la 5 august 1900 relativ la închirierea unui imobil din Iași al lui A. D. Xenopol ³⁸, etc.

Așadar, în volumul tipărit de Al. Zub, cele 1820 numere din partea I, intitulată „Opera”, nu cuprind numai lucrările lui A. D. Xenopol, publicate sau rămase în manuscris, ci multe din aceste numere se referă la felurite evenimente din viața marelui istoric, unele chiar lipsite de orice însemnătate, ca amînarea unui banchet ³⁹ sau „notația privitoare la apropiata apariție a unui volum de versuri de Riria” ⁴⁰, etc. În adevăr, nu are nici o importanță numărul 1267 din *Biobibliografie*, în care este anunțată „apropiata apariție” a aceluși volum, deoarece el a și ieșit de sub tipar după scurt timp (cu o prefață de A. D. Xenopol) și Al. Zub i-a consacrat un alt număr (anume n-rul 1268).

Sînt și numeroase scrieri, discursuri, întîmplări din viața lui A. D. Xenopol, citate de Al. Zub de mai multe ori și deci făcînd obiectul mai multor numere. Astfel, cuvîntării lui A. D. Xenopol, rostită la 10 mai 1898, sînt consacrate n-rele 1006, 1120, 2891 și 3138. Testamentului lui A. D. Xenopol de la 21 martie 1919 sînt consacrate n-rele 1541, 1820 și 3823. În multe alte cazuri Al. Zub a procedat la fel. Spațiul limitat, de care dispunem, ne obligă să ne limităm la aceste două exemple.

După părerea noastră, ar fi trebuit să fie înregistrate o singură dată, sub un anumit număr, fiecare din studiile, articolele, recenziile, discursurile etc., pe care Al. Zub considera necesar să le menționeze în *Biobibliografia lui A. D. Xenopol*.

³⁴ „Evenimentul”, 6 noiembrie 1902, p. 2.

³⁵ „Monitorul oficial”, 13 mai 1919, p. 1097.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Biobibliografia lui A. D. Xenopol*, nr. 1497.

³⁸ *Ibidem*, nr. 1505.

³⁹ *Ibidem*, nr. 1518.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 1267.

...altă, în alt capitol al *Biobibliografiei*, Al. Zub credea că era util să mai facă vreunul din aceste studii, articole, recenzii, discursuri etc., era suficient să facă o simplă trimitere la numărul sub care fusese anterior înregistrat. Evitând repetițiile, s-ar fi făcut nu numai o economie de tipar, dar și o apreciable înțelegere pentru cei ce consultă *Biobibliografia* lui A. D. Xenopol.

Sînt și erori în această parte a *Biobibliografiei* referitoare la opera lui A. D. Xenopol. Enumerăm mai jos 12 erori, în ordinea cronologică a studiilor, articolelor sau întâmplărilor la care Al. Zub se referă. Enumerarea ce urmează nu este exhaustivă.

1. La nr. 3 din *Biobibliografie*, Al. Zub indică, citind „Convorbiri literare” de la 1 ianuarie 1875, p. 416, la 9 februarie 1875, „în cadrul Societății Junimea”, A. D. Xenopol a ținut o prelegere despre „*Influențe consecutive asupra poporului român. Privire teoretică*”.

La nr. 4, Al. Zub indică, citind „Convorbiri literare” de la 1 aprilie 1876, p. 41–43, că, la 15 februarie 1876, A. D. Xenopol, „în cadrul ciclului de conferințe organizat de Societatea Junimea”, a ținut prelegerea „inaugurală” despre „*Teoria generală a înfriurii popoarelor unele asupra altora și arătarea elementului conștient în naționalitatea noastră, elementul latin*”.

La nr. 784, Al. Zub indică aceeași prelegere din 1876, sub titlul „*Privitor la teoria generală a înfriurii popoarelor unele asupra altora*”.

Din aceste indicații ar rezulta că, în 1875, ca și în 1876, A. D. Xenopol a ținut ciclul anual de conferințe, avînd aceeași temă în cei doi ani amintiți.

Realitatea însă a fost alta. Deși „Convorbiri literare” din 1 ianuarie 1875, p. 416, au publicat programul „prelecțiilor populare” ce urmau să fie ținute la 9 februarie 1875 la 6 aprilie 1875, cu tema „*Influențe consecutive asupra poporului român*”, acest program n-a putut fi realizat. „Curicul de Iassi”, ale cărui lecțiuni cu „Junimea” sînt bine cunoscute, a anunțat, la 7 februarie 1875 (p. 3), că „prelecțiile populare din anul acesta nu pot avea loc, din cauza absenței multor domni care se însărcinaseră cu ținerea lor”. În consecință, în anul următor, de la 15 februarie 1876 la 28 martie 1876 (potrivit programului publicat în „Convorbiri literare” de la 1 martie 1876, p. 484), au avut loc „prelecțiile populare” ale Societății Junimea, cu tema înscrisă în programul anului precedent, urme: „*Înfriuri asupra poporului român*”. La 15 februarie 1876, A. D. Xenopol a ținut prelegerea introductivă, intitulată: „*Privire teoretică*”.

Prin urmare, contrar celor afirmate de Al. Zub la nr. 3 din *Biobibliografie*, n-a avut loc la 9 februarie 1875 prelegerea lui A. D. Xenopol.

2. La nr. 612, Al. Zub citează „prelecțiunea populară” intitulată „*Criticismul*”, pe care A. D. Xenopol ar fi ținut-o la 13 februarie 1877, în cadrul ciclului „privitor la *Sistemele metafizice*, organizat de Junimea”.

Această prelegere fusese inițial programată pentru 13 martie 1877 („Convorbiri literare”, 1 februarie 1877, p. 442). Motive, pe care nu le cunoaștem, au determinat amînarea ei, așa încît ea a avut loc la 3 aprilie 1877⁴¹, iar nicidecum la 13 februarie 1877, cum a notat Al. Zub.

3. La nr. 1096, Al. Zub atribuie lui A. D. Xenopol raportul prezentat Adunării deputaților, la 19 noiembrie 1887, din partea „comisiei de verificare a alegerii colegiului II Roman”.

Este o eroare. Raportul referitor la alegerea lui Dimitrie Economu ca deputat al colegiului II Roman n-a fost redactat de A. D. Xenopol, ci de I. A. Ghica⁴². A. D. Xenopol a întocmit atunci raportul relativ la alegerea lui C. Bali ca deputat al colegiului I Tutova⁴³.

⁴¹ „Curicul de Iassi”, 13 aprilie 1877, p. 3.

⁴² „Dezbaterile Adunării deputaților”, ședința de la 17 noiembrie 1887, p. 9, col. 2.

⁴³ *Ibidem*, p. 9, col. 3.

4. La nr. 1558 este menționat un „exordiu de mulțumire [al lui Xenopol] către *Academia Franceză*, pentru alegerea sa ca membru corespondent“. Acest „exordiu“ a fost publicat în ziarul „*Voința națională*“ de la 6/19 iulie 1901, p. 1.

La 1901, A. D. Xenopol n-a fost ales membru corespondent al „*Academiei Franceze*“, ci al „*Academiei de științe morale și politice*“. Aceste două institutii nu reușeau confundate, *Academia Franceză* având numai 40 membri și fiind foarte exigentă la cooptarea lor, se bucură de un mai mare prestigiu decât *Academia de științe morale și politice*.

Dacă ziarul „*Voința națională*“ a confundat *Academia de științe morale și politice* cu *Academia Franceză*, Al. Zub trebuie să rectifice această eroare atunci când a inserat în *Biobibliografia lui A. D. Xenopol* informația culeasă din acel ziar.

5. La nr. 1314, Al. Zub atribuie numai lui A. D. Xenopol „raportul asupra piesei „*Zadarnic*“ de A. Voien, întocmit din însărcinarea comitetului teatral“ și publicat în ziarul „*Evenimentul*“ de la 12 sept. 1901, p. 3. Acest raport este încălț nu numai de A. D. Xenopol, ci și de profesorul I. Paul. Semnătura lui I. Paul precede chiar pe aceea a lui A. D. Xenopol⁴⁴. Prin urmare ambii semnatari sînt autorii raportului. Nimic nu justifică omiterea numelui lui I. Paul de către Al. Zub.

6. La nr. 1741, printre lucrările lui A. D. Xenopol, este citată notița consacrată lui „*August Bosco*, fost profesor de drept penal și unul dintre directorii „*Revistei italiene de sociologie*“, notiță publicată în revista „*Arhiva*“ din ianuarie 1907, p. 48.

La nr. 2487 este citată, după revista „*Românul literar*“, III. 1905, nr. 44, p. 616, „invitația făcută lui Xenopol de *Angelo Bosco* de a colabora la „*Revista italiană de sociologie*“.

Nedumeriți, ne întrebăm: care a fost prenumele profesorului Bosco? August sau Angelo?

Consultînd *Enciclopedia italiana*, vol. VII, 1930, p. 546, am aflat că prenumele său a fost August. În consecință, era necesar ca Al. Zub, reproducînd informația publicată în „*Românul literar*“, să adauge convenita rectificare.

7. La nr. 1329 este menționat articolul lui A. D. Xenopol despre *Concertul d-nei Bîrsan*, publicat în ziarul „*Evenimentul*“ de la 1 oct. 1903, p. 1. Rezumîndu-i cuprinsul, Al. Zub afirmă că A. D. Xenopol „condamnă indiferența publicului față de moartea artistei *Lucreția Bîrsan*, care concertase spre a-și înlesni plecarea în străinătate“.

Am citit menționatul articol din „*Evenimentul*“ și n-am găsit nimic în el despre moartea *Lucreției Bîrsan*. De altminteri, ea era atunci în viață. Nu ne-am putut lămuri de ce Al. Zub a considerat acel articol ca un necrolog al *Lucreției Bîrsan*.

8. La nr. 1683 din *Biobibliografia lui A. D. Xenopol* este menționat articolul marelui istoric, avînd titlul *Legenda cuzistă*, publicat în ziarul „*Adevărul*“ de la 9 noiembrie 1903, p. 1.

Rezumînd acest articol, Al. Zub scrie că el constituie un „răspuns polemic la *Legenda cuzistă* de N. Basilescu, Iași, 1903“.

Din citatul lui Al. Zub reiese că N. Basilescu a tipărit la Iași, în 1903, o lucrare intitulată *Legenda cuzistă*. N-am găsit o asemenea lucrare în bibliotecile din Iași și nici în bibliografiile pe care le-am cercetat.

A. D. Xenopol, în „*Adevărul*“ de la 9 noiembrie 1903, precizează că el se referă la un articol al lui N. Basilescu, avînd titlul *Legenda cuzistă*. Acest articol a apărut în ziarul „*Cronica*“ din București și face parte dintr-o lungă serie, publicată de profesorul N. Basilescu de la 2 noiembrie 1903 la 28 noiembrie 1903, cu titlul *Legenda cuzistă*. Așadar, „răspunsul polemic“ al lui A. D. Xenopol din „*Adevărul*“ de la 9 noiembrie 1903 n-a fost pricinuit de o broșură a lui N. Basilescu, ce ar fi fost editată la Iași, în 1903, ci de un articol din ziarul „*Cronica*“.

⁴⁴ „*Evenimentul*“, 12 sept. 1901, p. 3, col. 3. Vezi și ziarul „*Liberalul*“ (Iași), 12 sept. 1901, p. 2, col. 2.

9. La nr. 851 este menționată replica lui A. D. Xenopol „la pledoaria avocatului Teodoru, cu ocazia procesului școlilor catolice”, la 14 sept. 1904. Or, Dimitrie A. Teodoru, la care se referă această informație, n-a fost avocat, ci profesor de liceu⁴⁵. În procesul școlilor congregației catolice „Notre Dame de Sion”, Dimitrie A. Teodoru a depus concluzii în calitate de reprezentant al Ministerului instrucției, el fiind atunci inspector general al învățământului secundar⁴⁶.

10. La nr. 1536, Al. Zub citează, după ziarul „La Roumanie” de la 18/31 decembrie 1908, toastul lui A. D. Xenopol „la banchetul ce i s-a oferit, la 8 decembrie 1908, de către Société des anciens élèves de l'Ecole libre des hautes études politiques”. Denumirea dată aici acestei societăți este greșită, deoarece ea s-a numit „Société des anciens élèves de l'Ecole libre des sciences politiques”⁴⁷. Funcționau atunci la Paris alte instituții de învățământ superior, purtând denumirea *Ecole des hautes études*, cu care nu trebuie confundată *Ecole libre des sciences politiques*. Cu atât mai surprinzătoare este eroarea pe care o semnalăm la nr. 1536, cu cât ea n-a fost săvârșită de Al. Zub la alte numere, de ex. la numerele 114 și 2147. Ea a fost însă repetată la nr. 3773.

11. În anul 1910, A. D. Xenopol a publicat volumul I din *Istoria partidelor politice în România* (Partea I și Partea II), volum citat de Al. Zub la nr. 229. În „Noua revistă română” de la 3 iulie 1911, profesorul C. Rădulescu-Motru a rostit, cu privire la această lucrare, unele critici⁴⁸, care au pricinuit supărarea lui A. D. Xenopol. Marele istoric, printr-un articol în revista „Viața românească” (august 1911, p. 263—267), avînd titlul *Răspuns d-lui Rădulescu-Motru*⁴⁹, a învinuit pe criticul său de a fi fost călăuzit de patimă politică și de a fi lipsit de competență. Rădulescu-Motru a replicat în „Noua revistă română” de la 18 septembrie 1911⁵⁰. A. D. Xenopol i-a răspuns iarăși prin „Viața românească”, publicînd în numărul din septembrie 1911, p. 450, un scurt articol, intitulat, *Cel de pe urmă cuvînt d-lui Rădulescu-Motru*. El încheia polemica, declarînd: „Cu d-l Rădulescu-Motru e în zădar a discuta istorie, d-sa o vede numai prin ochii politicianului de azi [...]”.

La nr. 2176 din *Biobibliografia lui A. D. Xenopol*, Al. Zub afirmă că C. Stere este autorul articolului *Cel de pe urmă cuvînt d-lui Rădulescu-Motru*, apărut în „Viața românească” din septembrie 1911, p. 450. Greșeala comisă de Al. Zub este inexpllicabilă, deoarece acest articol este semnat de A. D. Xenopol al cărui nume este imprimat la pagina 450, unde, într-o notă, direcția revistei a adăugat lămurirea următoare: „D.A.D. Xenopol ne trimite spre publicare aceste rînduri cărora le facem loc cu plăcere”.

12. La nr. 970 din *Biobibliografia lui A. D. Xenopol* este înregistrat un interviu al marelui istoric despre „afacerea Berman Juster”, interviu publicat în ziarul „Opinia” de la 11 iunie 1913. Într-un scurt rezumat, Al. Zub lămurește că este vorba de „industriașul Berman Juster care a adus importante servicii țării”. Berman Juster a fost însă un om de afaceri, a cărui principală îndeletnicire a fost arendășia. El a consacrat întreprinderilor industriale o activitate mult mai redusă decît arendășiei. În adevăr, Berman Juster a fost conducătorul unui trust care, la 1905, după o statistică oficială, ținea în arendă moșii în întindere de 30 152 hectare⁵¹. După punerea în aplicare a legii de la 12 aprilie 1908 împotriva unor asemenea trusturi, Berman Juster a arendat păduri întinse și s-a îndeletnicit și cu comerțul

⁴⁵ *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”, București, 1931, p. 1902.*

⁴⁶ *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, București, Ed. Cartea Românească, f. an, p. 215—216 și p. 293—294.

⁴⁷ Eugène d'Eichthal, *L'Ecole libre des Sciences Politiques*, Paris, Librairie, générale de droit et de jurisprudence, 1932, p. 104.

⁴⁸ *Biobibliografia lui A. D. Xenopol*, nr. 2173.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 333.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 2174.

⁵¹ Dr. G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, p. LXXXIV.

de material lemnos. A încheiat atunci importante contracte cu administrația căilor ferate, contracte care au fost foarte sever criticate în cursul unor interpelări în Adunarea deputaților, fiind considerate păgubitoare pentru stat⁵². Este adevărat că Berman Juster, împreună cu alți asociați, a fost și proprietar al unei mori cu aburi la Botoșani⁵³ și al unei fabrici de sticlărie. Activitatea lui la aceste întreprinderi a fost însă cu totul umbrită de trulul arendășesc pe care l-a condus fără scrupule. Așadar, nu se poate spune că Berman Juster a adus „importante servicii țării”.

Am enumerat astfel câteva din erorile pe care le-am constatat în partea din *Biobibliografia lui A. D. Xenopol* consacrată operei acestuia. Mai sînt și alte erori. Ne mîrginim însă la 12 exemple.

•
•
•

Sînt și completări de adus la opera lui A. D. Xenopol, așa cum ea este înfățișată în acest volum. Completările consistă din articole publicate prin reviste sau ziare, din interviuri și conferințe, din scrisori, precum și din pledoarii rostite în calitate de avocat, etc. Iată cîteva:

1. Scrisoarea lui A. D. Xenopol către redactorul ziarului „Curierul de Iași”, referitoare la difuzarea broșurii cuprinzînd cuvîntarea ce rostise la serbarea de la Putna. Broșura a fost tipărită în 1500 exemplare, din care au fost vîndute 120 exemplare la Putna, au fost împărțite gratuit 300 exemplare, restul fiind pus în vînzare în librării, la primării și la persoane particulare. Printre acestea era și Mihai Eminescu care a primit 50 exemplare. Sumele de bani ce vor fi adunate vor fi destinate „ridicării unui monument lui Ștefan cel Mare”. („Curierul de Iași”, 55 ianuarie 1872, p. 2, col. 3, și p. 3, col. 1).

2. Scrisoarea lui A. D. Xenopol către redactorul ziarului „Curierul de Iași”, prin care confirmă că a primit de la secretarul Consiliului comunal al Botoșanului banii cuveniți pentru 35 exemplare din broșura cuprinzînd cuvîntarea rostită la Putna. Prețul unei broșuri era de 64 bani. („Curierul de Iași”, 28 ianuarie 1872, p. 3).

3. Cuvîntarea lui A. A. Xenopol, rostită la 27 iunie 1872, la Institutul Academic din Iași, cu prilejul distribuirii premiilor. („Curierul de Iași”, 5 iulie 1872, p. 2).

4. Scrisoarea lui A. D. Xenopol către redactorul ziarului „Curierul de Iași”, prin care cere să se precizeze, în acel ziar, că el nu este autorul articolelor despre examenul de bacalaureat, apărute în „Curierul de Iași”, la redacția căruia el a încetat să participe („Curierul de Iași”, 8 iunie 1873, p. 2).

5. Scrisoarea lui A. D. Xenopol către Mihai Eminescu din 1875 (editorul n-a indicat luna și ziua). (Augustin Z. N. Pop, *Noi contribuții la biografia lui Mihai Eminescu*, București, Ed. Acad. R.S.R., 1969, p. 284).

6. Toastul lui A. D. Xenopol la banchetul „tradițional” al Institutului Academic din Iași, la 16 mai 1875, pentru sărbătorirea elevilor reușiți la examenul de bacalaureat. („Curierul de Iași”, 18 mai 1875, p. 3).

Notăm că alte discursuri ale lui A. D. Xenopol la serbările Institutului Academic din Iași sînt citate de Al. Zub, de ex., la n-rele 978, 980, 1081 etc., din această Biobibliografie.

7. Opinia separată a profesorilor Ștefan Șendrea și A. D. Xenopol, membri ai comisiei de judecată, în procesul disciplinar intentat profesorului Dimitrie Pastia, („Liberalul” (Iași), 1 iulie 1887, p. 3).

8. La nr. 302, Al. Zub citează studiul lui A. D. Xenopol, *Alexandru Ghica în Muntenia, 1832—1842*, publicat în „Arhiva”, III, 1892, nr. 10—12 (oct.-dec.), p. 565—583. Al. Zub omite să indice că acest studiu alcătuiește un capitol din ma-

⁵² Ziarul „Acțiunea”, 15 martie 1913, p. 1, și 8 mai 1913, p. 2.

⁵³ „Evenimentul”, 31 august 1903, p. 3.

rea lucrare a lui A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. VI, Iași, Tip. H. Goldner, 1893, p. 134—157.

9. La nr. 305, Al. Zub citează studiul lui A. D. Xenopol, *Domnia lui Mihai Sturza în Moldova, 1834—1849*, tipărit în „Arhiva”, IV, 1893, nr. 1—2 (ian.-febr.), p. 1—34. Al. Zub omite să adauge că acest studiu este integral reprodus în *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. VI, Iași, Tip. H. Goldner, 1893, p. 193—234.

10. Cuvîntarea rectorului Universității din Iași, A. D. Xenopol, la întrunirea studenților de la 13 martie 1899. I-a sfătuit să păstreze cea mai desăvîrșită ordine și să expună doleanțele lor într-un memoriu „serios argumentat și cuviincios”, pe care el însuși îl va înainta guvernului. („Universul”, 15 martie 1899, p. 2).

11. Interviu acordat ziarului „Adevărul” de către A. D. Xenopol, cu privire la recente manifestații care au avut loc la Iași și la care au participat și „vreo zecă studenți”. Face cunoscut că vor fi luate „măsuri energice”. („Adevărul”, 21 mai 1899, p. 3).

12. Scrisoarea lui A. D. Xenopol, rectorul Universității din Iași, referitoare la cauzele întîrzierii achitării burselor studenților ieșeni. („Liberalul” (Iași), 10 mai 1900, p. 3).

13. Scrisoarea lui A. D. Xenopol, adresată lui Take Ionescu, sărbătorit la București, printr-un banchet, de un grup de profesori. Xenopol face cunoscut că nu poate participa la acest banchet, deoarece trebuie să plece la Paris pentru o comunicare ce va face la Academia de științe morale și politice. Urează sărbătoritului „sănătate și prosperitate”. („Evenimentul”, 29 iunie 1902, p. 3).

14. X., *Chronique de l'enseignement, Roumanie, Université de Jassy*, „Revue internationale de l'enseignement”, 15 august 1902, p. 173—174.

Despre cursurile comune, organizate de Dimitrie Alexandresco și A. D. Xenopol pentru studenții Facultăților de drept și de literă. Inovație utilă pentru formarea „spiritului de sinteză”. Articolul este semnat „X”.

15. A. D. Xenopol, *Cărțile*, „Evenimentul”, 1 ianuarie 1903, p. 1.

Articol de fond. Xenopol descrie străduințele autorilor de a scrie cît mai bine cărți și dificultățile pe care le întîmpină. Constată, cu durere, lipsa unei critici serioase la noi. Acuză pe criticii de atunci de a fi „nepricepuți și răi și din condeiul lor nu pot ieși decît bărfeli, nu aprîțuiri”. Speră că se va realiza și la noi, „cu timpul”, o schimbare în bine.

16. A. D. Xenopol, *Zile trăite de N. Gane*, „Evenimentul”, 24 ianuarie 1903, p. 1. Recenzie foarte elogioasă a cărții lui N. Gane, recent apărută, cu titlul „Zile trăite”. A fost publicată și în revista „Arhiva”, n-rele 1—2 din ianuarie-februarie 1903, p. 66—67, însă fără ultimele trei aliniate din „Evenimentul”. Al. Zub, la nr. 1234 din Biobibliografie, citează, cu privire la această recenzie, numai revista „Arhiva”. S-ar fi convenit, într-o biobibliografie exhaustivă, să nu fie omis ziarul „Evenimentul” și să fie semnalate deosebirile dintre textul tipărit în „Evenimentul” și cel reprodus în „Arhiva”.

17. A. D. Xenopol, *Miriam din Magdala*, *Pentologie de S. Prasin*, „Evenimentul”, 11 februarie 1903, p. 3, foileton.

Dare de seamă a dramei scrise de S. Prasin și care a fost reprezentată la Teatrul Național din Iași.

A. D. Xenopol a publicat apoi, cu unele modificări, darea de seamă despre *Miriam din Magdala* în ziarul „La Roumanie”, de unde a fost reprodusă în „Evenimentul” de la 28 februarie 1903, p. 2, foileton. În „La Roumanie” sînt mai multe laude decît în „Evenimentul” și a fost adăugată o scurtă biografie a lui S. Prasin.

18. A. D. Xenopol, *Unirea*, „Evenimentul”, 14 noiembrie 1903, p. 1.

Articol de fond, în care A. D. Xenopol pune în evidență importanta contribuție a lui Cuza Vodă la înfăptuirea Unirii. Este o severă condamnare a atitudinii pătimase, în care președintele consiliului de miniștri de atunci, Dimitrie A. Sturza, persista împotriva Domnitorului Principatelor-Unite.

19. Discursul rostit de A. D. Xenopol la întrunirea de la 23 noiembrie 1903 a studenților din Iași, pentru proslăvirea lui Cuza Vodă și pentru a i se înălța o statuie. („Evenimentul”, 25 noiembrie 1903, p. 2).

20. La nr. 345, Al. Zub citează raportul întocmit de A. D. Xenopol și citit în ședința Academiei Române de la 21 martie 1905, cu privire la „*Orașul Iași. Schițe istorice și administrative*, Iași, 1904”. Al. Zub omite să indice că autorul acestei lucrări, intitulată *Orașul Iași*, a fost N. A. Bogdan. Xenopol a propus să i se acorde „o parte din premiul divizibil Adamachi”⁵⁴. Propunerea a fost însă respinsă de comisia premiilor, în ședința de la 5 aprilie 1905, cu șapte contra două⁵⁵, ceea ce de asemenea Al. Zub a omis să indice.

21. La nr. 28, Al. Zub citează recenzia cărții lui N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, vol. I și II, 1905, recenzie publicată de A. D. Xenopol în revista „Arhiva”, XVIII, 1907, nr. 5 (mai), p. 233—235. Al. Zub omite să precizeze că această recenzie face parte din darea de seamă despre scrierile istorice apărute în perioada 1899—1906 în România sau relative la România, dare de seamă publicată de A. D. Xenopol în „Revue historique” (de la Paris), tomul XCVI, 1908, p. 69—123, și citată la nr. 501 din *Biobibliografia lui A. D. Xenopol*. Notăm totodată că cele două volume din *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* de N. Iorga n-au apărut, în 1905, la Leipzig, cum a indicat Al. Zub (la numerele 28 și 29), ci la Gotha, în editura Friedrich Andreas Parthes.

22. A. D. Xenopol, *La question du doctorat en droit en Roumanie*, „Revue internationale de l'enseignement”, 15 dec. 1907, p. 496—499.

23. Scrisoare a lui A. D. Xenopol referitoare la „Cercul român din Paris. („Opinia”, 17 februarie 1909, p. 2).

Dă informații despre acest „Cerc” al cărui președinte de onoare a acceptat să fie.

24. Scrisoare a lui A. D. Xenopol adresată lui C. A. Ionescu (Caion). („Ordinea”, 1 oct. 1909, p. 2).

Retrage „patronajul literar” ce acordase revistei „Românul literar”. A luat această hotărâre din cauza „atacurilor personale” publicate în paginile ei.

Al. Zub citează, la nr. 1299, articolul lui A. D. Xenopol, *O explicare*, publicat în „Românul literar” de la 18 oct. 1909, p. 25. În acest articol, Xenopol se exprimă cu mai puțină asprime decât în scrisoarea din ziarul „Ordinea” de la 1 oct. 1909.

25. Scrisoare a lui A. D. Xenopol adresată lui I. L. Caragiale — 6 oct. 1909. („Revista Fundațiilor”, mai 1935, p. 413).

Îi trimite „volumul de poezii al Ririei”, care, după părerea sa, „este produsul unui mare talent”.

26. Cuvîntare rostită de A. D. Xenopol la congresul agricol din București — 25 noiembrie 1909. („Ordinea”, 21 noiembrie 1909, p. 2).

Despre măsurile ce trebuie luate pentru a asigura muncitorului agricol o hrană îndestulătoare. Izlazurile trebuie să fie cultivate cu plante furajere, spre a înlesni creșterea vitelor și pentru sporirea producției. Și alimentarea țaranului va fi atunci mai abundentă. Combaterea alcoolismului.

27. Interviu al lui A. D. Xenopol referitor la înălțarea statuii lui Cuza Vodă în Piața Unirii din Iași. Este singura soluție pe care o admite. („Fulgerul”, ziar din Iași), 13 sept. 1910, p. 2).

28. La nr. 289, Al. Zub citează studiul lui A. D. Xenopol, *Descălecarea Munteniei*, publicat în „Viața românească” din martie 1911 (p. 309—322) și aprilie 1911 (p. 25—43).

Al. Zub omite să precizeze că acest studiu este un capitol din ediția a doua a *Istoriei românilor din Dacia Traiană*, precum se și lămurește în „Viața românească”, martie 1911, p. 309, nota 1.

29. La nr. 1769 din capitolul „Conferințe cu subiect neprecizat”, Al. Zub citează conferința lui A. D. Xenopol „la inaugurarea cursurilor de vară de la Vălenii de Munte — iulie 1911. Cf. „Voința națională”, XXVIII, 1911, nr. 7775 (1 iulie), p. 2”.

⁵⁴ An. Acad. Rom., seria II, tomul XXVII, 1904—1905, Partea adițională și debaterile, p. 424—425.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 312 și p. 322.

Or, la nr. 34, Al. Zub citase deja această conferință, pe baza datelor culese din „Neamul românesc”, VI, 1911, nr. 76 (8 iulie), p. 1202—1205, și precizase că tema ei a fost „Unitatea sufletească a poporului român”. În adevăr, așa a și fost intitulată conferința pe care Xenopol a ținut-o la cursurile de la Vălenii de Munte, la 3 iulie 1911, după cum rezultă din informațiile publicate în unele ziare ale acelei epoci (de ex.: „Seara”, 6 iulie 1911, p. 2).

Este inexplicabil ca Al. Zub, când a redactat nr. 1769 din *Bibliografia lui A. D. Xenopol*, să nu-și fi amintit de nr. 34 din această *Bibliografie*.

30. *O convorbire cu academicianul A. D. Xenopol* („Timpul” (ziar din Iași), 30 oct. 1911, p. 1).

Cu privire la statuia lui Cuza Vodă ce se va dezveli la Iași.

31. A. D. Xenopol, *Rolul statului în ridicarea agriculturii țării*, („Timpul”, 9 noiembrie 1911, p. 1).

32. A. D. Xenopol, *Nestabilitate*. („Timpul”, 14 noiembrie 1911, p. 1).

Consecințele foarte rele ale înlocuirii funcționarilor din serviciile publice o dată cu schimbarea guvernului. Trebuie pus capăt acestei nestabilități.

33. Informații comunicate de A. D. Xenopol despre unii membri ai familiei sale. („Evenimentul”, 20 noiembrie 1911, p. 3).

34. A. D. Xenopol, *Poporul român la noi și peste graniță*. („Timpul”, 21 noiembrie 1911, p. 1).

35. A. D. Xenopol, *Scumpetea traiului*. („Timpul”, 27 noiembrie 1911, p. 1).

36. A. D. Xenopol, *Partidele politice*. („Timpul”, 5 dec. 1911, p. 1, și 12 dec. 1911, p. 1).

37. A. D. Xenopol, *Reducerea latifundiilor*. („Viitorul”, 28 noiembrie 1913, p. 1).

38. A. D. Xenopol, *Sănătatea școlărilor*. („Universul”, 28 dec. 1913, p. 2).

Scrisoare deschisă adresată ziarului „Universul”.

39. A. D. Xenopol, *Logique et psychologie dans les faits humains*, „Revue internationale de l'enseignement”, 15 august 1914, p. 85—91, și 15 sept. 1914—15 oct. 1914 (număr dublu), p. 181—194.

40. *Pacea dela București. Judecata marelui istoric Xenopol*. („Steagul”, 28 oct. 1918, p. 1).

Convorbire pe care A. D. Xenopol a avut-o cu un prieten. Acesta a comunicat-o ziarului „Iașul”, de unde a fost reprodusă în ziarul „Steagul”. Xenopol apără pe Al. Marghiloman de învinuirile ce i s-au adus pentru purtarea sa în 1918.

Am indicat astfel 40 de omisiuni din această parte a *Bibliografiei* consacrată operei lui A. D. Xenopol. Mai sînt și alte omisiuni. Nu le putem înșira pe toate, căci nu numai că ar fi necesare încă cel puțin douăzeci de pagini de tioar, dar ar fi fastidios pentru cititori. Iată, de ex., pledoariile lui A. D. Xenopol. Este îndeobște știut că, după ce, în 1878, a demisionat din magistratură, A. D. Xenopol a practicat avocatura. Chiar după ce a fost rector al Universității din Iași, el a continuat să pledeze⁵⁶. Al. Zub, la capitolul „Drept” (p. 221—225), menționează pledoariile lui A. D. Xenopol în procesul lui Adolf Teitler (nr. 842) și în procesul școlilor congregației catolice „Notre Dame de Sion” (n-rele 850 și 851); apoi, în capitolul „Preocupări juridice” (p. 403—406), Al. Zub mai menționează alte 15 pledoarii. În afară de acestea, în presa ieșană au apărut informații relative la încă cinci procese la care A. D. Xenopol a participat în calitate de avocat și care au fost omise de Al. Zub. De asemenea, pe lângă cele semnalate deja de noi, mai sînt articole și scrisori ale lui A. D. Xenopol publicate prin ziare, precum și conferințe ale marelui istoric, despre care Al. Zub n-a avut cunoștință. Așadar, în paginile precedente, noi n-am înfățișat o listă exhaustivă a omisiunilor lui Al. Zub, ci am citat doar cîteva exemple.

⁵⁶ „Liberalul” (Iași), 23 noiembrie 1901, p. 3, și 11 ianuarie 1902, p. 3.

I I. Referințe despre viața și opera lui A. D. Xenopol.

Sint și în această parte din *Biobibliografia* lui A. D. Xenopol erori și omisiuni. Iată câteva erori :

1. La nr. 1883, Al. Zub citează : „Panu Gh., *Amintiri de la „Junimea” din Iași*, [...] publicate în două volume, [...], Iași, Edit. Remus Cioflec, 1908—1910”.

Editura Remus Cioflec n-a avut niciodată sediul ei la Iași. Volumul I din „Amintirile” lui Gh. Panu a apărut, în 1908, în editura ziarului „Adevărul”, iar volumul II a ieșit de sub tipar în 1910, fără să fie indicată vreo editură pe coperta lui, ci numai imprimeria unde acest volum a fost tipărit, anume : Noua Tipografie Brozer și Parzer din București, str. Pătrașcu Vodă 16.

2. La nr. 2552, Al. Zub menționează, după „Gazeta Transilvaniei” de la 12/25 mai 1911, „manifestația” ce a avut loc la Iași, „cu ocazia procesului pentru plagiat, intentat de Em. Socor lui A. C. Cuza”, proces în care A. D. Xenopol a refuzat să fie expert.

Or, nu Emanuel Socor a chemat în judecată pe A. C. Cuza, ci dimpotrivă A. C. Cuza a chemat în judecată pe Emanuel Socor. Se știe că Emanuel Socor a publicat, în 1911, o broșură, în care a pus lucrarea lui A. C. Cuza, *Despre poporație*, pe două coloane⁵⁷. Cel învinuit de plagiat, adică A. C. Cuza, a intentat lui Emanuel Socor un proces pentru calomnie. Curtea cu juri din Iași, judecând acest proces în 1912, a achitat pe Emanuel Socor și deci implicit a condamnat pe A. C. Cuza.

De altminteri, la nr. 3461, Al. Zub rezumă corect o frază din procesul A. C. Cuza — Em. Socor. Greșeala săvârșită la nr. 2552 se datorește deci inadvertenței, pe care am avut deja prilejul de a o constata.

3. La nr. 2705, Al. Zub, pe temeiul unei informații din ziarul „Evenimentul” de la 26 noiembrie 1914, menționează că A. D. Xenopol a prezidat comisia „pentru ridicarea la rangul de profesor universitar” a lui I. Petrovici.

Or, la acea dată, I. Petrovici era deja profesor la Universitatea din Iași. El fusese numit „pe ziua de 1 ianuarie 1912, profesor agregat la catedra de istoria filozofiei moderne și logică”⁵⁸. Comisia constituită în noiembrie 1914 a avut ca sarcină nu „ridicarea” lui „la rangul de profesor universitar”, ci recomandarea înaintării lui din „rangul” de profesor agregat la cel de profesor titular, înaintare care a și avut loc „pe ziua de 1 aprilie 1915”⁵⁹.

4. La nr. 3361, Al. Zub citează recenzia publicată de Mihail Dragomirescu în „Convorbiri literare” (II, 1908, nr. 1 (1 ian.), p. 89—90) despre *Intipăriri de la țară* de A. D. Xenopol⁶⁰.

Am cercetat revista *Convorbiri literare* pe întregul an 1908 și n-am găsit recenzia lui Mihail Dragomirescu, deoarece această recenzie n-a fost publicată în „Convorbiri literare”, ci în revista „Convorbiri critice” din ianuarie 1908, p. 89—90.

5. La nr. 3364, Al. Zub săvârșește încă o eroare de același fel. El afirmă că Mihail Dragomirescu a publicat în „Convorbiri literare” (III, 1909, nr. 6 (25 iunie), p. 470—475), o recenzie despre volumul de poezii al Ririei, *Cânturi și poeme*, (Iași, 1908). Or, nici această recenzie n-a apărut în „Convorbiri literare”, ci în revista „Convorbiri critice” de la 25 iunie 1909, p. 470—475.

6. La nr. 3781 este menționat Hurmuzache, *În onoarea d-lui Xenopol*, „Opinia”, VI, 1909, nr. 647 (7 febr.), p. 1^a. Dorind să aflăm cine a fost acel „Hurmuzache”, am cercetat colecția ziarului „Opinia” și am constatat că, în numărul de la 7 februarie 1911, persoana căreia Al. Zub i-a atribuit numele de „Hurmuzache” a fost profesorul universitar Dragomir Hurmuzescu. Sub titlul „În onoarea d-lui Xenopol”, a fost tipărit în acel număr al „Opinie” toastul rostit de profesorul Dragomir Hurmuzescu la banchetul de la 4 februarie 1909, la restaurantul hotelului Traian din Iași, pentru sărbătorirea lui A. D. Xenopol. Foarte mirat, ne între-

⁵⁷ Emanuel Socor, *O rușine universitară. Plagiatul d-lui A. C. Cuza*, București, Editura revistei „Facla”, 1911.

⁵⁸ *Anuarul Universității Mihăilene din Iași, 1930—1935*, Iași, 1936, p. 238.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 238.

băm: cum a fost posibilă o asemenea eroare? Nu pare a fi o greșeală de tipar, deoarece la indicele de nume (p. 632) găsim de asemenea imprimat „Hurmuzache“.

Pentru motivele deja indicate, ne oprim aici cu înșiruirea erorilor din această parte a *Biobibliografiei*.

În paginile care urmează menționăm unele omisiuni din capitolele cuprinzând referințe privitoare la viața și opera lui A. D. Xenopol.

1. I. Crețu, *Mihail Eminescu, biografie documentară*, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 101, 103, 105, 111, 155, 176 și 422.

1. I. Crețu, *Mihail Eminescu, biografie documentară*, București, Editura Eminescu adresată lui A. D. Xenopol la 1873. Etc.

2. B. P. Hasdeu, *Ștefan cel Mare și d. Tit. Liviu Maioreșcu*, „Columna lui Train“, II, nr. 32 din 30 august 1871, p. 123.

În acest articol, B. P. Hasdeu analizează, printre altele, și cuvântarea lui A. D. Xenopol la serbarea de la Putna.

3. [Mihail Zamfirescu], *Musa de la Borta-Rece, Bufonerie literară lirică în trei acte de Henri Meilhac și Ludovic Halévy. Musica de J. Offenbach*, Ed. de „Revista contemporană“, București, 1873.

Parodie a ședințelor Societății „Junimea“ de la Iași. Printre persoanele care apar pe scenă se află și A. D. Xenopol.

4. Dimitrie A. Laurian, *Tablete bibliografice*, „Revista contemporană“, 1874, p. 350—351.

Rosa cea oarbă, nuvelă publicată în limba flamandă de scriitorul belgian Henric Conscience, a fost tradusă de A. D. Xenopol din limba germană în limba română și tipărită la București, în 1873, într-o broșură de 42 pagini⁶⁰. Dimitrie A. Laurian critică, cu multă severitate, această traducere, învinuind pe Xenopol de a fi folosit termeni arhaici improprii și impune în vedere „să aibă mai multă milă de biata limbă românească“.

5. Adolf Stern, *Din viața unui evreu român*, vol. I, București, 1915, p. 190.

În 1877, Adolf Stern a publicat la București, tradusă în limba română, tragedia *Hamlet, prințul Danemarcei* de W. Shakespeare.

A. D. Xenopol, în „Convorbiri literare“ de la 1 oct. 1877 (p. 273—276), a rostit unele aspre aprecieri asupra acelei traduceri⁶¹. Adolf Stern n-a izbutit ca răspunsul său să fie inserat în „Convorbiri literare“. Abia în 1915, în primul volum al memoriilor sale, Adolf Stern a putut publica acest răspuns. La rîndul lui, el acuză pe A. D. Xenopol că nu cunoaște limba engleză și că și-a bazat obiecțiile pe traducerea germană a lui Schlegel și Tieck. Adolf Stern susține că el a „îndreptat greșelile“ din traducerea germană citată. Răspunsul său n-a ajuns la cunoștința lui Al. Zub.

6. H. Kessler, Recenzie a broșurii lui A. D. Xenopol, *Situațiunea financiară a României sub guvernul liberal*, București, 1887, recenzie publicată în „Leipziger Tagblatt und Anzeiger“ de la 7 noiembrie 1887 (stil nou), de unde textul ei a fost reprodus în ziarul „Liberalul“ (Iași) de la 31 oct./13 noiembrie 1887, p. 2.

7. În 1897—1898, A. D. Xenopol a ținut, la Universitatea din Iași, un curs liber despre „principiile fundamentale ale istoriei“. Alexandru Valeriu, pe atunci student, a publicat rezumate ale acelor prelegeri în ziarul „Evenimentul“. Astfel, în perioada dintre 1 ianuarie 1898 și 30 aprilie 1898, au apărut următoarele rezumate:

a) Al. Valeriu, *Cauzalitatea în istorie*. (Rezumatul prelegerii lui A. D. Xenopol de la 11 ianuarie 1898), („Evenimentul“, 14 ianuarie 1898, p. 3).

b) A. V., *Principiile fundamentale ale istoriei. Istoria și patriotismul. Istoria descriptivă. Zugrăvirea faptelor. Aprecierea morală, juridică și logică a faptelor. Fatalitatea istoriei. Erorile lui Taine*. (Rezumatul prelegerii de la 18 ianuarie 1898). („Evenimentul“, 21 ianuarie 1898, p. 1).

⁶⁰ *Biobibliografia lui A. D. Xenopol*, nr. 1378.

⁶¹ *Ibidem*, nr. 1186.

c) A. V., *Mediul și rasa. Importanța mediului și a rasei. Părerile învățaților* [...]. (Rezumatul prelegerii de la 25 ianuarie 1898). („Evenimentul”, 30 ianuarie 1898, p. 1).

d) A. V., *Principiile fundamentale ale istoriei. Mediul și rasa. Amestecul raselor*. [...]. (Rezumatul prelegerii de la 1 februarie 1898). („Evenimentul”, 4 februarie 1898, p. 1).

e) A. V., *Principiile fundamentale ale istoriei. Evoluția. Rasele și transformările geologice. Originea vieții. Acțiunea mediului și a puterilor fizice, chimice și mecanice*. [...]. (Rezumatul prelegerii de la 8 februarie 1898). („Evenimentul”, 11 februarie 1898, p. 2).

f) A. V., *Principiile fundamentale ale istoriei. Evoluția intelectuală. Elementul statornic al dezvoltării anorganice, organice și intelectuale. Mersul evoluției*. [...]. (Rezumatul prelegerii de la 15 februarie 1898). („Evenimentul”, 19 februarie 1898, p. 1).

g) A. V., *Principiile fundamentale ale istoriei. Expunerea evoluției intelectuale. Principiile ei de dezvoltare. Producerea și distribuția bunurilor*. [...]. (Rezumatul prelegerii de la 22 februarie 1898). („Evenimentul”, 27 februarie 1898, p. 1).

Deosebit de cele șapte rezumate enumerate mai sus, au mai apărut în „Evenimentul”, în perioada 1 ianuarie 1898—30 aprilie 1898, opt anunțuri privitoare la aceste prelegeri.

Al. Zub, în *Biobibliografia lui A. D. Xenopol*, citează, la numerele 2311 și 2312, numai rezumatele a două prelegeri, și anume cele menționate de noi la literele b și g. El mai citează și șase anunțuri. Zub omite așadar cinci din acele rezumate, și anume cele menționate de noi la literele a, c, d, e și f.

Adăugăm că Al. Valeriu, pe când era profesor de liceu, a fost și autorul unui manual de *Logică* pentru clasa a VII-a secundară, în care, în capitolul „Științe și metode” și în capitolul „Metodologia istoriei”, a rezumat lucrarea lui A. D. Xenopol, *Expunere pe scurt a principiilor fundamentale ale istoriei*. Și manualul de *Logică* al lui Al. Valeriu a fost omis de Al. Zub.

8. Este îndeobște știut că A. D. Xenopol a fost un profesor foarte conștiincios. La Universitatea din Iași, pe lângă prelegerile sale, el a ținut și sedințe de seminar cu studenții. De altminteri, așa au procedat mulți dintre colegii lui, ca, de ex., P. P. Negulescu, Teohari Antonescu, I. Găvănescu, Dimitrie Gusti, I. Petrovici etc.

Al. Zub a considerat necesar ca, în *Biobibliografia lui A. D. Xenopol*, să menționeze și lucrările de seminar ale studenților marelui istoric. El a omis însă multe din aceste lucrări. De exemplu, pentru anul universitar 1897—1898, Al. Zub citează (la nr. 2726) „conferința studentei Eugenia Castano despre „Fronța” la seminarul lui Xenopol” (pe temeiul informației culese din „Evenimentul” de la 6 mai 1898, p. 3). Altă lucrare a vreunui student la seminarul lui Xenopol, în cursul anului 1897—1898, nu mai este citată de Al. Zub. Or, în același ziar „Evenimentul”, aflăm informații despre încă patru studenți care au ținut atunci „conferințe” la seminarul lui Xenopol, și anume:

a) Studentul Al. Valeriu, la 23 aprilie 1898, despre „cauzele mării Angliei”⁶².

b) Studenta Leonardescu, la 28 aprilie 1898, despre „renașterea în Italia”⁶³.

c) Studentul Ștefănescu, la 30 aprilie 1898, despre „Spania sub Carol al II-lea”⁶⁴.

d) Studenta Maria Livescu, la 28 mai 1898, despre „Secolul lui Ludovic al XIV-lea”⁶⁵.

Omisuni similare am constatat în *Biobibliografia lui A. D. Xenopol* și pentru alți ani universitari.

⁶² „Evenimentul”, 21 aprilie 1898, p. 3.

⁶³ *Ibidem*, 25 aprilie 1898, p. 3.

⁶⁴ *Ibidem*, 1 mai 1898, p. 3.

⁶⁵ *Ibidem*, 29 mai 1898, p. 3.

9. Caion, *Săptămîna literară*, „Adevărul”, 2 august 1899, p. 1, feuilleton. Recenzie a lucrării lui A. D. Xenopol, *Les principes fondamentaux de l'histoire*, Paris, Ernest Leroux, 1899.

10. Paul Celian, D. N. Iorga și Iașul, „Evenimentul”, 5 august 1903, p. 1—2; 6 august 1903, p. 1—2; 8 august 1903, p. 1—2 și 12 august 1903, p. 1—2.

În primul și în ultimul din aceste articole, Paul Celian răspunde atacurilor lui N. Iorga împotriva lui A. D. Xenopol, publicate recent în revista „Sămănătorul”.

11. Theodor Mereanu, *Monumentul lui Cuza Vodă. Cezarului ce e al Cezarului*, „Evenimentul”, 8 noiembrie 1903, p. 1.

Autorul susține că mai ales lui A. D. Xenopol îi va reveni meritul înălțării statuii lui Cuza Vodă la Iași.

12. Discursul lui Spiru C. Haret, ministrul instrucției publice și al cultelor, rostit în ședința Senatului de la 30 noiembrie 1904. („Monitorul oficial”, Senatul, Ședința de la 30 noiembrie 1904, p. 39—43. Vezi și *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. V, București, f.a.n., p. 336—345).

Rsăpunzînd interpelării senatorului Petre Grădișteanu referitoare la Instituțiile catolice „Notre Dame de Sion” din Galați și din Iași, Spiru C. Haret dă lămuriri cu privire la rolul lui A. D. Xenopol în procesul intentat acelor Institute și judecat, în 1904, de Consiliul permanent al Ministerului instrucției publice și cultelor.

13. D. A. Xenopol și țărînimea. *A propos de scutirea proprietății țărînești de impozitul funciar*. („Seara”, 1 februarie 1911, p. 1).

14. *Alegerile dela Universități. Un protest al d-lui Xenopol*, („Seara”, 3 martie 1911, p. 3).

În februarie 1911 au avut loc alegeri generale pentru Cameră și Senat. A. D. Xenopol a candidat pentru mandatul de senator al Universității din Iași. A fost însă înfrînt, întrucît a înfrunit numai 21 voturi, în timp ce doctorul G. Bogdan, profesor la Facultatea de medicină, obținînd 27 voturi, a fost ales. Împotriva modului cum au decurs operațiile electorale, A. D. Xenopol a înaintat Senatului o contestație, cerînd invalidarea alegerii doctorului G. Bogdan. Contestația lui A. D. Xenopol a fost aprig combătută în coloanele ziarului guvernamental „Seara”, atît în numărul purtînd data de 3 martie 1911, cît și în numerele de la 4 și 5 martie 1911.

15. *Alegerea de la Universitatea din Iași în fața Senatului*. („Seara”, 11 martie 1911, p. 1).

Articol de fond, în care se aprobă respingerea de către Senat a contestației lui A. D. Xenopol și validarea alegerii doctorului G. Bogdan.

16. *Dezbaterile Senatului cu privire la contestația înaintată maturului corp de către A. D. Xenopol împotriva alegerii doctorului G. Bogdan*. („Monitorul oficial”, Ședința Senatului de la 9 martie 1911, p. 20—30).

Referitor al aceste dezbateri, Al. Zub, în *Biobibliografia lui A. D. Xenopol*, citează, la nr. 3236, numai discursul lui Al. Bădărău, publicat în ziarul „Opinia” (17, 18 și 19 martie 1911).

Nu numai Al. Bădărău a luat atunci cuvîntul, ci și alți cinci senatori, anume: M. Vasiliu-Christescu, C. G. Dissescu, Em. Lăzărescu, Petre Missir și doctorul Toma Ionescu. După o lungă discuție, Senatul a respins contestația. Așadar, n-a fost suficient să fie citat, în *Biobibliografia lui A. D. Xenopol*, numai discursul lui Al. Bădărău. Trebuia menționată intervenția în dezbateri și a celorlalți cinci senatori. Totodată, s-ar fi cuvenit ca Al. Zub să nu se mărginească la ziarul „Opinia”, care a fost gazeta unui partid politic. S-ar fi cuvenit să nu fie omis „Monitorul oficial”, care, într-o anexă consacrată Senatului, a publicat integral, după note stenografice, cuvîntările rostite în maturul corp.

17. C. Fedeles, Conferință la „Cercul de cultură științifică” din Iași despre lucrarea lui A. D. Xenopol, *Principiile fundamentale ale istoriei* — 23 noiembrie 1911. În „Evenimentul” de la 26 noiembrie 1911, p. 2, este publicat un bun rezumat al acestei conferințe, despre care Al. Zub n-a avut cunoștință.

La nr. 3861, Al. Zub citează: „Fedeleș C., *Un mare ieșan: A. D. Xenopol*, (Conferință rostită la Ateneul Tătărași — 23 martie 1924 — cu ocazia împlinirii a 77 de ani de la nașterea istoricului. A fost publicată într-un ziar din Iași). Cf. Bibl. Arad, Mapa Xenopol, neinv.).

Precizăm că ziarul din Iași, în care a apărut această conferință a profesorului C. Fedeleș, a fost ziarul „Lumea” de la 7 aprilie 1924, p. 2 și p. 4.

¹⁰ E. Lovinescu, *A. D. Xenopol, Istoria partidelor politice în România*, („Timpul”, 26 dec. 1911, p. 1—2).

Recenzie foarte elogioasă.

19. G. Călinescu, *Material documentar*, „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, 1960, p. 764.

Contribuții la biografia lui A. D. Xenopol, cu surprinzătoare erori. Călinescu afirmă că, la Berlin, A. D. Xenopol „a luat” două doctorate. Precum precizează și Al. Zub în cronologia de care ne-am ocupat mai sus, A. D. Xenopol a obținut la Berlin numai diploma de doctor în drept. La Giessen, așadar nicidecum la Berlin, el a obținut diploma de doctor în filozofie. Călinescu afirmă apoi că A. D. Xenopol „a fost căsătorit de două ori, o dată cu Elisa Gall, a doua oară cu Coralia Gatovschi, fostă soție și a lui Burlă”. Or, Coralia Gatovschi, născută Biberi, n-a fost niciodată nevasta lui Vasile Burlă. Călinescu a confundat-o cu Matilda Cugler-Poni.

20. Al. Zub citează adesea inițiale și pseudonime, uneori fără vreo precizare, alteori săvârșind erori. Într-o biobibliografie este însă necesar să se dea lămuriri exacte despre persoana indicată numai prin inițiale sau despre scriitorii care au recurs la pseudonime.

Iată câteva din aceste deficiențe:

a) La nr. 2840, Al. Zub menționează o scrisoare deschisă, adresată lui A. D. Xenopol care era rectorul Universității din Iași, cu privire la taxele studențești. Scrisoarea este publicată în ziarul „Liberalul” din Iași de la 30 mai 1901 și este semnată „C. C. Br., licențiat în drept”. Al. Zub nu lămurește cine este C. C. Br. Aceste inițiale sînt ale lui Constantin C. Brăescu, viitor avocat, deputat și subsecretar de stat.

b) La n-rele 1738 și 3436, Al. Zub citează interviurile lui A. D. Xenopol acordate ziaristului „Dan”, iar la nr. 3797 citează un articol al lui „Dan”, publicat în „Adevărul” de la 19 martie 1914, despre sărbătorirea lui A. D. Xenopol. La „indicele de nume” din *Biobibliografia lui A. D. Xenopol* (p. 628), Al. Zub precizează că „Dan” a fost pseudonimul lui Antohi Dumitru. Este o eroare. „Dan” a fost pseudonimul ziaristului Kaufman, care a fost reporter la „Evenimentul”, apoi la „Adevărul” și, în sfîrșit, la „Opinia”⁶⁶.

c) Caion, calomniatorul lui Caragiale, este citat în 12 numere din *Biobibliografia lui A. D. Xenopol*. Al. Zub susține că el s-a numit „Caius Ionescu” (p. 626 și p. 633), ceea ce nu corespunde realității. Prenumele și numele lui Caion au fost Constantin Al. Ionescu⁶⁷.

d) La numerele 2335, 2739, 2748, 2749, 2834 și 3329, Al. Zub menționează articole și reportaje publicate în ziarul „Evenimentul” și semnate „Rudo”, fără a indica cine a fost „Rudo”. Lămuriri erau lesne de obținut de la ieșenii care au participat, înainte de 1940, la mișcarea culturală din acest vechi centru universitar. „Rudo” a fost pseudonimul lui Rudolf Suțu, care, ani îndelungați, a fost redactor și apoi director al ziarului „Evenimentul”.

e) La numerele 522 și 1525, Al. Zub citează lucrarea *La Roumanie et les Juifs*, apărută la București în 1903 și al cărei autor a fost „Verax”, fără a preciza numele scriitorului care a uzat de acest pseudonim. „Verax”, autorul volumului *La Roumanie et les Juifs*, a fost istoricul Radu Rosetti.

⁶⁶ C. Săteanu, *Figuri din ogorul presei*, *Dan*, „Opinia”, 27 august 1939, p. 1—2,

⁶⁷ „Adevărul”, 30 aprilie 1899, p. 2; Șerban Cioculescu, *Romulus Vulpescu etc.*, *Procesul Caragiale—Caion*, Muzeul Literaturii Române, București, 1972, p. 29, 54, 63, 64, 66, 69 și 80.

Oprim aici această enumerare. Am putea lungi încă mult lista omisiunilor. În adevăr, sînt voluminoase publicații periodice pe care Al. Zub nu le-a cercetat, deși în coloanele lor au fost deseori tipărite articole despre A. D. Xenopol. De exemplu, ziarul „Ordinea”, care a apărut în București de la 1907 la 1913, sub conducerea unui comitet din care a făcut parte Nicolae Xenopol, fratele marelui istoric. În acest ziar aflăm, pe lângă numeroase notițe, și 23 articole referitoare la A. D. Xenopol. Două dintre ele, care au fost reproduse în „Opinia” de la Iași, sînt citate de Al. Zub⁶⁰. El nu citează însă celelalte 21 articole. Din această constatare rezultă că Al. Zub a cercetat colecția ziarului „Opinia”, dar n-a extins cercetările sale și la colecția ziarului „Ordinea”.

Dacă în *Biobibliografia lui A. D. Xenopol* sînt multe omisiuni, abundă însă informațiile lipsite de orice însemnatate. De ex., la nr. 2888, Al. Zub menționează „participarea lui Xenopol la ceaiul oferit de Spiru Haret, cu prilejul inaugurării palatului Universității din Iași”, în 1897. La nr. 3208, Al. Zub ne face cunoscut că A. D. Xenopol „a participat la ceaiul oferit de N. Cananău [...] în onoarea lui Take Ionescu”, în ianuarie 1909. La nr. 3667, aflăm că Xenopol și soția lui au asistat, în octombrie 1899, „la spectacolul „Othello” de la Teatrul Național, cu Mounet Sully în rolul titular”. La nr. 3665, este notată, la 1908, „prezența familiei Xenopol la spectacolul cu piesa „Josetta”, în beneficiul artiștilor Penel și Pella”, etc.

În numeroase numere din *Biobibliografie* sînt citate anunțuri, apărute în ziare din Iași, cu privire la data cînd studenții aveau să se prezinte „la examenele de istorie cu Xenopol” (de ex., n-rele 2727, 2729, 2731, 2753, 2754, 2758, 2759, 2762, 2767, 2768, 2770 etc.). Or, toți profesorii universitari, la sesiunile anuale, țin examene cu studenții care au audiat cursurile lor, fără ca aceste examene să aibă o așa de mare importanță, încît să fie amintite în *biobibliografia* lor.

Al. Zub citează deseori și anunțuri din ziare, referitoare la apariția viitoare a unor scrieri ale lui A. D. Xenopol. De ex., nr. 2100 cuprinde informația, publicată în ziarul „Evenimentul” de la 13 octombrie 1902, „despre apariția, în cursul acestei luni, a lucrării lui Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*”. La nr. 2101 este menționat că, în „Evenimentul” de la 23 octombrie 1902, „se anunță curînd apariția a vol. II din *Domnia lui Cuza Vodă*”. La nr. 2109, este culeasă din „Gazeta Moldovei” de la 26 decembrie 1902 știrea că „A. D. Xenopol a terminat de curînd *Domnia lui Cuza Vodă* și va începe, după cîteva săptămîni de odihnă, o nouă carte”, etc.

Este evident că asemenea informații din presa ieșeană, relative la viitoarea apariție a *Domniei lui Cuza Vodă*, nu prezintă nici un interes după ce această lucrare a ieșit de sub tipar.

Așadar, printre referințele despre viața și opera lui A. D. Xenopol din *Biobibliografia* întocmită de Al. Zub, pe lângă multe omisiuni, sînt și multe amănunte inutile. O selecție era deci indispensabilă. S-ar fi evitat repetări fără folos și informații fără importanță.

Cu toate deficiențele ei, *Biobibliografia lui A. D. Xenopol* este o lucrare foarte utilă pentru cei ce întreprind cercetări istorice. Ei găsesc aici un material bogat, care le poate fi de mult folos. Este regretabil că părțile pozitive ale acestei lucrări sînt umbrite prin erori și omisiuni.

Rectificările și completările din paginile precedente n-au avut ca scop micșorarea meritelor lui Al. Zub. Oricît de mari ar fi meritele unui autor, nu este însă vreo lucrare omenească fără de cusur. Noi înșine, recitînd astăzi cele 85 de studii pe care le-am publicat în ultimii 50 de ani, notăm pe alocuri erori și omisiuni. Recunoaștem deci că uneori am greșit. Tot asemenea și Al. Zub, cînd a întocmit *Biobibliografia lui A. D. Xenopol* a săvîrșit greșeli. Numărul lor ar fi fost mai mic, dacă ar fi lucrat cu mai puțină grabă și mai multă atenție.

⁶⁰ *Biobibliografia lui A. D. Xenopol*, Indice de materii, p. 661, precum și p. 491, nr. 3453, și p. 518, nr. 3765.

Scopul, pe care l-am urmărit în această recenzie, a fost de a contribui la informarea cât mai corectă a celor ce se îndeletnicesc cu cercetările istorice, semnalând îmbunătățirile ce s-ar cuveni să fie aduse la o nouă ediție, care ni se pare necesară.

Constantin C. Angelescu

EMILIA PAVEL : *Portul popular moldovenesc*, Ed. Junimea, Iași, 1976, 208 p.

Emilia Pavel s-a afirmat în ultimii ani ca un competent cercetător al culturii noastre populare, în special în studierea portului și a obiceiurilor. Două lucrări anterioare, despre port și obiceiuri veneau să illustreze metoda de lucru, care avea și are un caracter pozitivist și deductiv, adică înscrierea terenului ca obiect unic și fundamental în agenda specialistului. Se adaugă apoi descrierea obiectului ori a unei familii de fapte etnografice (portul luat în totalitate sau, în aceeași perspectivă, măștile), în ambele cazuri prilejuri pentru speculații, nerealizate din păcate, vizînd geneza formelor culturii.

Ar trebui să recunoaștem aici și una dintre preferințele metodologice ale lui Ion Chelcea, inițiatorul întemeierii Muzeului etnografic al Moldovei, Emilia Pavel fiind unul dintre primii săi colaboratori. Vechiul membru al echipelor Gusti a rămas fidel sarcinilor etnografiei clasice, în sensul că, potrivit semnificației etimologice a termenului (etno-grafia), această știință trebuie să arate și nu să demonstreze. Emilia Pavel ilustrează prin lucrările sale, deosebit de meticuloase și la obiect, această orientare metodologică și științifică, de altfel general-acceptată în etnologia contemporană.

Portul popular moldovenesc propune sugestii de mare interes științific. Dacă autoarea a rămas la semnalarea faptelor, înseamnă că a intuit într-un mod foarte realist necesitatea încă actuală a unor asemenea cercetări. Este știut că zona Moldovei a rămas, în perioada interbelică, în afara cercetărilor serioase din punctul de vedere al artei populare. Școlile sociologice și etnografice cu asemenea preocupări și-au intensificat eforturile în acele zone care puteau fi mai ușor controlate de centrele de cercetare din București și Cluj, singurele active în mod real în acea vreme. Cînd s-a dezvoltat și centrul ieșean, odată cu înființarea Muzeului etnografic al Moldovei, nu se putea începe decît cu achiziționarea de materiale și cu descrierea acestora, ca orice știință care se vrea pozitivistă.

Dată fiind bibliografia extrem de redusă a problemei, putem afirma că Emilia Pavel se impune într-un domeniu care începe să-i fie propriu. Specialiștii de bună credință pot recunoaște că a devenit o autoritate în problema portului moldovenesc. Acest merit și l-a însușit în urma unei cercetări intensive și îndelungate a tuturor zonelor Moldovei, timp de 25 de ani. Harta localităților studiate, care însoțește volumul, ni se pare ilustrativă.

Studiul intensiv al terenului constituie o caracteristică a investigațiilor românești de teren, care refuză amatorismul, goana după materiale. Cercetarea sistematică și atentă o recomandă și pe Emilia Pavel. Autoarea a debutat în problema portului popular cu un studiu circumscris zonei județului Iași. Deocamdată își propunea să gîndească în perspectiva atlasului etnografic și să identifice o zonă bine definită, după anumite particularități stilistice. Odată cu lărgirea zonei de investigație, în *Portul popular moldovenesc*, și-a propus, așa cum se pare, abordarea unei noi dimensiuni a fenomenului, înțeles tot în limitele descriptivismului, rămînînd fidelă, de fapt, metodelor etnografiei clasice sau mai degrabă științei despre arta populară. (Ar trebui să se facă distincție între acestea două). Emilia Pavel studiază probleme ale artei aplicînd metode etnografice, de unde și prezentarea faptelor cercetate numai ca materiale fizice, dar nu și ca expresii ale imaginației totodată. Un costum nu este doar o țesătură de fire și o tăietură, ci și un spațiu ornamental care exprimă prin simboluri o anume concepție estetică-filozofică.